

A PÁRBAJ ANGLIÁBAN ÉS NÁLUNK.

»Ja, als der Major Duvent den grossen Israel Löwe auf Pistolen forderte und zu ihm sagte: Wenn sie sich nicht stellen Herr Löwe, so sind sie ein Hund! da antwortete dieser: Ich will lieber ein lebendiger Hund sein, als ein toter Löwe! Und er hatte recht. — Ich habe mich oft genug geschlagen, um dieses sagen zu dürfen.« Ezt Heine a poéta mondja a Buch le Grandban s a romanticismus utolsó képviselőjének megbocsátható e gyengeség, melyet a párbaj, mint a középkori romantika maradványa iránt tanúsít. Kevésbé érthető, hogy azok a komolyaknak látszó publicisták, a kik Magyarországon a párbaj ellen írnak, szakértelmüket annak felemlítésével szokták igazolni, hogy már volt párbajuk vagy még lehet párbajuk, mert »a párbaj bolondság ugyan, de hát a társadalmi előítélet, a becsület hiányos védelme, a katonai kényszer« s így tovább az ismeretes melódia szerint. Ha ezzel a szokásos ouverture-rel szemben azzal a talán felesleges subjectiv kijelentéssel legitimálom soraim jogcímét, hogy sohase párbajoztam, de sőt nem is fogok párbaj ózni, úgy ennek két oka van: az egyik, hogy a mit mondani kívánok, az nem szürke elmélet, a másik hogy a párbaj kérdésnek sajnos sohasem szünetelő actualitását ez egyszer nem gyászos kimenetelű párbaj, hanem egy meg nem történt párbaj élesztette. Az nem lesz talán ezek után meglepő, ha soraimmal nem a párbaj ellen küzdök — hisz a kit Schopenhauer, Nordau vagy a saját józan esze meg nem győzött, annál e fáradság úgyis »loves labour lost« volna, — hanem küzdök a *hamis jelszavak* ellen, melyekkel a párbaj-ellenes mozgalmakban, cikkekben nap-nap után találkozunk. E küzdelemhez adja meg az archimedesi pontot a párbaj története Angliában.

Anglia jogi konzervativizmusának egyik legfrappánsabb példája az a tény, hogy még a jelen század elején is, midőn a párviadalt egyébként, mint látni fogjuk, a legszigorúbban üldözték, a perdöntő párbaj, mint törvényes intézmény állott fenn úgy büntető, mint polgári ügyekben. Csak midőn 1817-ben egy Thornton nevű egyén ellen, kit az esküdttbíróóság gyilkosság vádjá alól felmentett, a meggyilkolt fivére felebbezés helyett a régen szokásban volt perdöntő párbaj megengedését kérte, és a bíróság ezt meg nem tagadhatta,¹ csak ekkor lázadt fel a közvélemény, a minek következménye volt, hogy 1819-ben III. György törvényével végleg eltörölték a »trial by battle« néven fennállott monstruozitást. Másrészt azonban a párbaj, noha sajátos törvény tárgya sohasem volt,² vagy talán éppen ezért mindig szigorú megtorlásban részesült. A jogtörténeti madártávolságból nézve a kérdést, az eredmény a következő: ha két ember összeveszett s az egyik szóval vagy írásban kihívta a másikat, a kihívót büntetendő cselekményre való felbujtásban mondták ki bűnösnek és rendszerint a star chamber,³ e félig törvényhozó, félig bírói testület ítelt felette. Ha a párbajozó felek tényleg megvívta, a nélkül, hogy valamelyik fél megöletett, vagy megcsonkítottatott volna, úgy a másik felet »assault and battery«,⁴ valamint a viaskodás miatt büntették, mert helyesen megállapított jog az, mondja Stephen,⁵ hogy a kölcsönös beleegyezés a törvényellenes cselekményt, mint a minő a viaskodás is, nem fosztja meg büntetendő jellegétől. A másnemű sebesüléssel végződő párbaj egyszerű támadás (assault) számba ment, tekintet nélkül a szándékra, melylyel a sebeket okozták. Egész a jelen század elejéig, midőn 1803-ban a szerzőjéről Lord Ellenborough Act (43. Geo. III. c. 58)⁶ néven idézett törvény a testi sértést igen szigorú repressióban részesítette, az ily kimenetelű párbaj csak vétség (misdemeanour)

¹ Taillandier: Reflexions sur les lois pénales de France et d'Angleterre 23.

² Stephen: History of the criminal law of England III. 99.

³ Star chamber: régi bíróság, mely a privy council tagjaiból és a peerekből állt s oly ügyekben ítelt, melyekben a rendes bíróságokat a pártok befolyásolhatták volna. Black: Law dictionary 1119.

⁴ Assault: a testi épség ellen irányuló fenyegetés; assault and battery: a személy elleni támadás megkezdése, a mennyiben súlyosabb cselekmény fenn nem forog.

⁵ I. m. III. 100.

⁶ Stephen: I. m. III. 113.

volt. Másként állt azonban a dolog a halálos végű párbajokkal, melyek életben maradt részesét gyilkosság vagy emberölés miatt büntették, a következő megkülönböztetés szerint: Ha a felek hirtelenében kaptak össze és első felhevülésükben a sértés színhelyén vívtak meg, a halálos végű. Párbajt, bárminő súlyosak voltak is egyébként körülményei, mindig csak emberölésnek tekintették. Stephen 1688-ból idézi Walternek esetét, ki párbajban átszúrta egy Pimm nevű egyént s ezután szitkozódások közt fejére taposott, mégis noha az esküdtek a cselekmény brutalitását tekintve, gyilkosságot kívántak megállapíttatni, a bíróság csak emberölésben mondta ki bűnösnek a vádlottat. Ha ellenben a párbajt megfontoltan, hideg vérrel vívták, úgy Angliában sohasem volt vitás, hogy az életben maradt fél gyilkosságban bűnös, noha az esküdtbíróság nem egyszer mentette fel ennek ellenére a neki rokonszenves vádlottat. Csemegi Károly btk.-ünk nagyemlékű szerzője a btk. javaslat tárgyalása alkalmából Simonyi Ernővel szemben azt állította,¹ hogy Angliában sem büntetnek minden halálosvégű párbajt gyilkosság vagy emberölésként s állítását az 1794-ben elbírált E. v. Purefroy esettel kívánta igazolni, melyben az esküdtbíróság elnöke oda nyilatkozott, hogy az esküdtek esetleges felmentő verdiktje, ha a törvény szigorának nem is felelne meg, »kedves lesz Isten és ember előtt«. Egy közbeszólót, ki az angol bíró charge-át egyéni véleménynek mondta, Csemegi azzal torkolt le, hogy »a szakférfiú nem fogja Anglia legfőbb bírói egyikének bírói funkcióban adott utasítását egyéni véleménynek venni«. És mégis nem Csemeginek, hanem a közbeszólónak volt igaza, mert Wharton, kire Csemegi hivatkozott, a Purefroy esetet éppen annak illusztrálására említi,² hogy »the english judges, though generally laying down the law with becoming precision, sometimes go beyond any of our American authorities, in *mawkish sensibility for the accused*«.

Coke³ tekintélye nem enged kétséget az iránt, hogy az előre meghatározott párbajt az angol jog mindig mint gyilkosságot büntette. Kétségtelen tény egyébként, hogy a normann

¹ Löw: Anyaggyűjtemény, II. 514.

² A treatise on the criminal law of the united states. (6. kiadás.) II. 58. k.) jegyz. (Csemegi szerint, ki valószínűleg más kiadást használt 376.1.) Megjegyzendő egyébként, hogy Wharton amerikai kriminalista s így az angol jogban nem elsőrendű tekintély.

³ Third institute c. 72. Fol. 157.

hódítás előtt a párbajt Angliában egyáltalán nem ismerték s gyakorivá ugyan csak francia befolyás alatt vált a 17. sz. elején.¹ Csak a francia lovagiasság és vérmérséklet volt képes a párbajt elszaporítani, az a temperamentum, melyről Montaigne írja: tégy három francziát a lybiai sivatagba s nem telik bele egy hónap, hogy ki ne kaparják egymás szemét.

Ennyit a törtélemből. A tételes angol jog csak kevésbé tér el az eddigi vázolt állásponttól. Az alapelv, mint láttuk, az, hogy a párbaj nem részesül privilegizált büntetőjogi elbánásban s az eredmény szerint minősül. A tételes jogra nézve alapvető Stephen-féle Digest of the criminal law szerint (67. és 68. szakaszok): vétséget követ el (melynek büntetése fogház és pénzbüntetés),² a ki mást párviadalra kiki vagy szóval vagy a kihívás közvetítésére reábirni törekszik,³ még akkor is, ha a párbaj meg nem történt.⁴ A többi — nem épen nagyszámú angol kriminalista e felfogástól kevésbé tér el. Harris⁵ a fogház és pénzbüntetés alkalmazását vagylagosnak mondja s hozzáteszi, hogy a kihívóval szemben elkövetett sértés bármily nagy volt, mentségül nem szolgálhat, legfeljebb enyhítheti a bíróság ítéletét. Az 1879-iki angol btk. javaslat (Draft code 97. §.) szerint, melynek azonban tekintettel az angol »horror codificationis«-ra kevés reménye van, hogy valaha törvényerőre emelkedjék, a kihívás (challenge to fight) kizárólag pénzbüntetéssel toroltnék meg.⁶ A magyar btk. 296. §-ának tényállásával egyezik nagyban és egészben az a vétség, melyet az angol jog affray szóval jelöl. Affray ugyanis a nyilvános helyen „*Ő felsége alattvalóinak borzalmára*” (to the terror of His Majesty's subjects) véghezvitt páros viaskodás, a mi a párbajra való fegyveres kiállástól csak annyiban tér el, hogy egyben a közrend ellen is irányuló deliktum. Büntetése fogház és pénzbüntetés.⁷ Ha a párbaj nem nyilvánosan történik, úgy mint támadást (assault) büntetik.⁸ Ha a viaskodás eredménye az egyik fél halála, úgy Harris szerint⁹ az élve maradót gyilkos-

¹ Buckle: History of civil, in Engl. III. 137. note 71.

² H. Stephen—Muhry: Handbuch des englischen Strafrechts. 141.

³ James F. Stephen: Digest. 49.

⁴ Russel: Treatise on crimes etc. II. kiad. I. 275.

⁵ Principles of the criminal law. IV. ed by A. Agabeg 1887. 112.

⁶ Schuster a Liszt: Strafrecht der Staaten Europas-ban 640.

⁷ Shirley: A scetch of the criminal law. 10.

⁸ Stephen—Mühry i. m. 133.

⁹ I. m. 182.

ság miatt büntetik, a mennyiben a párbaj előre el volt határozva vagy elég idejük volt a feleknek, hogy lehűljenek (time for cooling) vagy végül más körülmények közt is, melyek előre megfontolt gonosz szándékra mutatnak. Így például szolgál az utóbbi esetre;¹ *A* és *B* összevesztek. *A* kardot ránt és *B* felé dőf, *B* csak ekkor húzza ki kardját, vívznak és *B* elesik. *A* gyilkosságban bűnös, mert a dőfés, mielőtt még *B* kardot rántott volna bizonyítja, hogy *A* *B*-nek élete ellen tört. Az angol jogi gondolkodás egész puritán naivitását tárja fel előttünk ez az eset, mely csak azt bizonyítja, hogy az angol jog, noha tagadja a volenti non fit iniuria elvnek bárminő befolyását a párbaj büntetésének enyhítésére, az elvet mégis egész komolyan veszi, ámbár nyilvánvaló, hogy ama regényes heroizmussal kiejtett szavak, pl.: »egyiküknek meg kell halni«, nem az eredménybe való beleegyezést, hanem azt jelentik, hogy mindkét fél az »egyikünk« alatt a másikat érti. Emberölés (manslaughter) a párbaj csak akkor, ha a hirtelen keletkezett viszályból kifolyólag a felek nyomban megvívznak vagyis másszóval az az eset, mely a mi ú. n. társadalom-erkölcsi felfogásunk szerint voltaképp nem is párbaj. Menthető csakis az ökölvívás (tehát nálunk szintén nem párbaj), ha keztyűvel (sparring match with gloves) zárt helyiségben becsületesen (fairly) ment végbe. A párbaj folytán beállott sebesülés — fontibus non distinguenti-bus — a közönséges büntetőjogi elbírálás alá esik. Megjegyzendő egyébként, hogy a »killing by fighting«-re nézve a most előadottakban tett megkülönböztetések sem a párbajra vonatkozó különös szabályok, hanem csakis az ölesnél általában felállított megkülönböztetések alkalmazása párbaj esetében.

Sir James Fitzjames Stephen állítása,² hogy az angol jognak a párbajra nézve tényleg vannak sajátos szabályai, csak annyiban felel meg, hogy a részesség szabályai szigorúbbak mint egyéb bűncselekmények esetében. Kétségen kívül álló tétel ugyanis, hogy az életben maradt fél segédje ép úgy bűnös a gyilkosságban mint maga a fél, de sőt a legújabb korban általánosan uralkodó nézet, hogy a megölt egyén segédje is bűnösnek mondandó a gyilkosságban! Igaz ugyan, hogy már Lord Hale kételkedett, vajjon-e rendelkezés nem túlszigorú-e.³ Kétség-

¹ Fosters Report on Grown Cases 295

² History stb. III. 101.

³ Stephen—Mühry: i. m. 217.; Hale's Pleas of the crown 452.

telen azonban, hogy a R. v. (a. m. Regina versus) Cuddy esetben (1843-ban) a bíró mintegy Hale-lel vitatkozva kijelentette, hogy ha a megölt segédjének a gyilkosságban való részessége »kétséges volna, ugyanazon elvből kiindulva azt is lehetne állítani, hogy a megölt Fawcett ezredes öngyilkosságban volt bűnös.¹ Az ilyen felfogás addig feszíti a jognak elveit, a míg ellenkezésbe jutnak a közvéleménnyel.« Stephen egyébként azt tartja, hogy a halálos párbajnál jelenlévő orvos sem minden kétségen felül volna mentes a gyilkosság büntetése alól, de bizik benne, hogy ily eset nem fog felmerülni. Ha Mr. Justice Williams érvelése talán nem is egészen logikus — mint azt Stephen is kifejti² — annyi kétségtelen, hogy az angol jog semmit sem engedett a párbajra vonatkozó felfogásának igazságos merevségéből. Sőt épen még 1844-ben Lord Brougham a fennálló szokásjognak kodifikációjára terjesztett elő egy törvényjavaslatot, de a parlament elvetette azzal az indokolással, hogy úgysem akadhat Angliában bíró, a ki másképp ítéljen.³

Általánosan elterjedt nézet, hogy a becsület védelmének intenzitása egyik feltétele a párbaj szigorúbb megtorlásának és sokan a becsületsértés büntetésének szigorításától remélik a párbaj megszüntetését.⁴ Az angol jog élő czáfolata e felfogásnak. Míg ugyanis a nyomtatvány írás és képes ábrázolat útján elkövetett becsületsértés és rágalmazás (libel) oly széles méretekben volt büntethető, hogy még O'Conell joggal mondhatta, hogy nem olvasott újságot, melyben ne lett volna valami libelként felfogható,⁵ addig másrészt a szóbeli rágalmazás és becsületsértés (slander) ma sem részesül büntetőjogi represzsióban. A legdurvább gorombaságokat sem tartja az angol jog egészséges

¹ Az angol jog t. i. elvben elismeri az öngyilkosság büntethetőségét s ez alapon bünteti a részeseket.

² I. m. 102.

³ Az indiai btk. sem intézkedik kifejezetten a párbajról, de a 300. §. 5. p. szerint (Culpable homicide is not murder when the person whose death is caused, being above the age of 18 years . . . takes the risk of death with his own consent) ha halálos végű szándékos emberölésként büntendő.

⁴ Liszt: Lehrbuch 311. „Der Kampf gegen den Zweikampf ist jedoch solange ansichtslos, als für einen genügenden Schutz der Ehre nicht gesorgt ist.“

⁵ Újabban azonban a közpályán mozgó egyének (ideértve az uralkodóházat) felett gyakorolt hírlapi kritika erősebb védelemben részesül, mint ha magánosok ellen irányul. Wertheim: Wörterbuch d. engl. Rechts. 1899. 348. Folkard: Slander and libel 612.

felfogása büntethetőnek, hanem inkább a csöcselék előjogának. A női becsület sem részesült egész a legújabb időig védelemben s csak Londonban meg Bristolban emelhettek a nők panaszt, ha »whore« vagy »harlot« kifejezésekkel illették.¹ Hogy az injuria csak kártérítési keresettel is üldözhető legyen, szükséges, hogy a sértett gazdasági érdekkörére vonatkozzék. A nőkre vonatkozó 1891-iki slander of women act is csak ily feltétel mellett nyújt védelmet, a mennyiben helyesen szem előtt tartja, hogy a becsület ideális jogtárgya harmadik személy által meg nem sérthető. Nem Sir John Falstaff-nak nyomorult bölcselete² az, mely e felfogásból felénk szól, hanem Vincenzo Monti-nak éppen a női becsületre vonatkozó mondása,³ hogy *az iniuria olyan mint a templomi körmenet: mindig oda ér vissza, honnan kiindult*. A vagyoni kártérítésről, noha gyakran nagy összegekre rúg, nem igen állítható — legalább kontinentális felfogás szerint — hogy a becsületbeli momentum védelmére valami nagyon alkalmas eszköz volna.

És mégis, bármennyire bosszantsa is e tény a becsületbálvány ipar-, aszfalt- és kaszinói lovagjait, Angliában a párbaj több mint felszázad óta ismeretlen intézmény. Alig hinném, hogy a szigorú büntetőjogi represszió volna e tény főoka, mert hisz e represszió már jóval régibb s megtaláljuk másutt is. Franciaország, Olaszország, Belgium, a svájci kantonok, Oroszország, Norvégia és más államok részben egyáltalán nem fogadtak el különös rendelkezéseket btk.-eikben, részint pedig a közönséges büntetésnemeknek többé-kevésbé redukált tételeivel⁴ sújtják a párbajt.⁵ Mégis Anglia az egyetlen immúnis ország. Helyes nyomon halad egyetemünk tudós tanára Fayer, midőn a

¹ Wertheim: i. m. 508.

² „Mi a becsület? Egy szó. Mi az a becsületszó? Levegő. — A becsület csak festett halotti czímer. S ezzel vége katekizmusomnak.” IV. Henrik király. I. rész. V. felvonás. 1. szín.

³ Binding: Die Ehre und ihre Verletzbarkeit. 25. (valószínűleg Schopenhauer nyomán).

⁴ Így pl. a norvég 1894-iki btk. javaslat hallgat a párbajról, az 1896-iki svájci szövetségi btk. jav. fogházzal, a norvég btk. a súlyosabb eseteket fegyházzal bünteti. A francia code pénal is hallgat a párbajról, a mi arra vezetett, hogy az esküdszék a halálos végű párbajok hőseit sorra felmenti. „C'est résultat est choquant” — mondja Garraud (Traité IV. k. 624.), de a törvényes szabályozás kísérletei mégis mindedig hajótörést szenvedtek. Az utolsó javaslatot 1883-ban vetette el a szenátus.

⁵ Breslauer: i. m. (táblázat).

párbaj kiirtását Angliában társadalmi akcióra vezeti vissza.¹ Nem kisebb ember, mint Sir Robert Peel jelentette ki 1843-ban, hogy a párbajnak nem a büntetőtörvények az ellenszerei. Viktória angol királynő férjének, Albert hercegnek kezdeményezésére történt, hogy 1844. márczius 11-én a *hadik cikkelyek módosítása* alkalmából azokhoz a következő pótléket vették fel: »becsületes ember jelleméhez méltó, hogy az okozott jogtalanságokért és sérelmekért bocsánatot kérjen és késznek nyilatkozzék az elkövetett igazságtalanság jóvátételére. Ép úgy kötelessége a másik félnek, hogy a megkövetést nyíltan és őszintén elfogadja. Minden tiszt, a ki kihívást küld vagy elfogad vagy a kinek párbajról van tudomása s azt megakadályozni nem törekszik, a ki a kihívás el nem fogadása miatt szemrehányást vagy a ki a felmerült ellentét tisztességes kiegyenlítésére vonatkozó javaslatokat el nem fogadja: a katonai bíróság által rangjától megfosztandó és a bíróság belátása szerint büntetendő.² Az akkori belügyminiszter, midőn e hadik cikkelyeket a parlament elé terjesztette, kijelentette, hogy a királynőt azok kibocsátásában az a szándék vezette: to show her disapprobation and abhorrence of the practice of duelling. Nyomban ezután Albert herceg a saját védnöksége és a Lord Admiral elnöksége alatt együletet alapított: »for the discouragement of duelling«, mely még ugyanazon év utolsó havában 452 tagot számlált az angol társadalom legjavából, köztük 67 táborno- kot. Hozzájárult ehhez az a talán kegyetlennek mondható intézkedés, hogy a párbajban megölt tiszt özvegyétől a hadügyminisztérium már 1829-ben hozott határozatával megtagadta a nyugdíjat. Újabban az 1881-iki *Army act* (44 and 46 Viet. eh. 48.) 38. §-a rangfosztással fenyegeti a tisztet, bebörtönzéssel a katonát, a ki párbajoznék vagy másnak párbajában részt venne.³ Hogy pedig az Angliában időző külföldi diplomatakat is elszoktassa a párbajozástól, Viktória királynő kijelentette, hogy olyan egyént, a ki párbajozik, nem fogad udvaránál, így szűnt meg a párbaj Angliában.

Abban a párbajban, melyet a józan ész minden kulturállamban a párviadalnak intézménynyé vált deliktumával vív, két segéd áll rendelkezésére: a társadalom önkorlátozó ereje

¹ I. m. 199. „Angliában is uralkodott a párbaj egész azon ideig, míg 1844-ben a hadsereg és az udvar ligát alapított, melynek főszabványa, hogy a ki párbajt vív, az örült és ez alapon a jó társaságból kizárandó.”

² Breslauer: i. m. 16. old.: Cauchy: Du duel. II. 128. old.

³ Journal du droit intern, privé 1891. évf. 78—79.

és az állami akarat, mely a törvény büntető rendelkezéseiben nyilatkozik. A büntetőjog már egész fegyvertárát kimerítette e küzdelemben, kezdve III. Henrik alatt Franciaországban a párbajozók ellen alkalmazott halálbüntetéstől egész a botbüntetésig, melylyel ma Anamban a párviadal részeseit sújtják,¹ Mégis azt látjuk, hogy a józan ész teljes diadalra csakis Angliában jutott, csakis ott sikerült útját állni annak az irány-
nak, a melyet *Mommsen* Németországra értve ugyan, de hazánkra is találóan „*Rebarbarisimmg unserer Nation*” kifejezéssel jelölt.²

Egy-egy halálos végű párbaj alkalmával Magyarországon is hallhattuk a józan ész kiáltó szavát a rendi erkölcs pusztaságában. Néhány vezércikk íródott, néhány törvényhatóság és asztaltársaság kérvényt nyújtott be a képviselőházhoz, mely a kérvényezők naivitása iránti csendes részvétellel és az elismerés koszorúinak mellőzésével sietett azokat az irattári kriptába, vagy a miniszteri tárczába temetni. Aztán csend lett újra, kialudt a párbajlő lelkesedés szalmatüze, s e csendben tovább csattogtak a kardok, dördültek a pisztolyok, sercseztek a jegyzőkönyvíró tollak, míg egy újabb haláleset újra megindította a párbajellenes mozgalom garasos komédiáját. Ez egyszer azonban, ha minden jel nem csal, a mozgalom tartósabb és sikeresebb lesz, még pedig, mert nem tőlünk, hanem Németországból indult ki, honnan egyforma sikerrel importálnak hozzánk olcsó árukat és olcsó politikai jelszavakat (vide betűrendben: agrarizmus, anglophobia, antisemitismus stb.) nem a népképviselő urakra támaszkodik, kiknek jelmondata e kérdésben: *video meliora proboque, deteriora sequor*, hanem a hadsereg vezetőire, kik nem veszik tréfára a rendelet szavát.

Az újságcikkek és röpiratok tömegéből, melyet a Német-birodalomban az insterburgi halálos eset, nálunk Vázsonyi következetes nyilatkozata felidézett, ép úgy, mint a régebbi petíciókból vagy a szakemberek véleményéből két téves nézet emelkedik ki. Az egyik az, hogy a párbajt a büntetés szigorításával, a másik, hogy az egyéni becsület hathatósabb védelmével lehetne megszüntetni. Tévesnek mondom e két indítványt, nem mintha a büntetőtörvény ily irányú reformját helytelennek vélném, hanem mert e reformok tompa és czélszerűtlen fegyvereknek bizonyultak a párbaj elleni küzdelemben. Nemcsak a múltat

¹ Breslauer: Duellstrafen. Berlin. 1890. 14. Martin: Le duel 5.

² Römisches Strafrecht. Leipzig. 1899. 62.

idézhetem, ennek bizonyítására, hanem a jelen btk.-et. A mi a párbaj büntetőjogi megtorlásának szigorítását illeti, úgy az vagy a párbaj fejezetének kihagyásával, vagy a büntetési tételek vagy a büntetésnemnek változtatásával történhetnék. A párbaj fejezetének kihagyása ugyanazokra a visszasságokra vezetne, a melyeknek Franciaországban szülőoka volt,¹ de sőt a társadalom, mely írott törvényeiben a párbajt ignorálja, szokásjogában pedig előírja, nem áll magasabb színvonalon, mint a katonai regula, mely bünteti a párbajozót és diffamálja a nem párbajozót, mintha csak égi hatalom volna, melyről az öreg hárfás énekli:

Ihr lasst den Armen schuldig werden
Dann überlasst Ihr ihn der Pein . . .

Hozzájárul ehhez, hogy párbaj fejezetének kihagyásával kimaradna a részességnek nem minősíthető járulékos cselekmények büntetése is. A büntetési tétel sem túlalacsony btk.-ünkben, mint az az alábbi táblázatból kitűnik, mely a cselekmény egyes fokozatainak büntetését mutatja be az európai törvényhozás világításában.

Btk-ek	Kihívás büntetése	Halálos eredmény büntetés	Megvetéssel fenyegetés büntetése a kihívás visszautasítása esetén
magyar	államfogh. 1 nap — 6 hó	államfogház 1 nap — 5 év	államfogház 1 nap — 1 év
német	államfogh. 1 nap — 6 hó	államfogh. 2 éven felül	ha a párbaj megtörtént fogház 3 hón felül
osztrák	6 hó — 1 évi bört. fogház 2 hóig	10—20 évi börtön	6 hó — 1 évi börtön
olasz	v. pénzb. 500 liráig	fogház 6 hó — 5 évi	fogház 1 hó — 1 évig
belga	fogház 1—3 hóig és pénzb. 100—500 frc.	fogh. 4 hó — 2 évig és pbünt. 400—2000 frc.	fogház 1—3 hó és pbünt. 100—1000 frc.
spanyol	büntetlen	prisao maior 6—12 év	interdictio 17—36 hó és pbünt. 250—2500 frc.
bolgár	büntetlen	fogház 5 évig	büntetlen
portugal	fogház 1—3 hóig és pénzbünt.	fogház 1—2 évig és pénzbünt.	fogház 1 hó — 1 évig és pénzb.
orosz	elzárás 1—7 nap	államfogház 3—10 évig	államfogház 2—6 évig vagy elzárás
németalföldi	büntetlen	fogház 8 évig	büntetlen
svájcezi jav. ¹	pénzbünt. 50—5000 frc.	fogház 1—5 évig	büntetlen

¹ Garraud: i. m. IV. 623; Tarde: Études 31.

Nyilvánvaló tehát, hogy a magyar btk. büntetési mértékének súlya alig fekszik az átlag alatt, ellenben sajnálatraméltó módon enyhe volt a büntetésnemnek megválasztásában és valósággal vérlázító módon enyhék a hatóságok és bíróságok a párbaj üldözésében és a büntetés kiszabásában. Német- és Oroszországon kívül nincs Európában állam, mely a párbaj ellen az államfogház című *operette büntetést* alkalmazná, azt a büntetést, mely nem sújt, hanem felemel, mely a becsület vértanújának fény koszorújával övezi a társadalmi előítélet rabjainak homlokát. Arczpirító a törvénynek képmutatása, melylyel meghajlik az úri kaszinók exigentiája előtt s az államfogházi elbocsátó levélben erkölcsi bizonyítványt ad a becsületrend mindig lovagias, de néha sikkasztó vagy hamisan kártyázó tagjai kezébe. Eltekintve attól, hogy a szakemberek az államfogháznak megszüntetését már régen követelik,¹ a párbajnál, melynek megtorlásakor az állami rendet zavarók fegyelmezése lép előtérbe, legkevésbé helyénvaló, tehát kívánatos, hogy a btk. a tarokkozással (sőt régebben pezsgőzéssel is) súlyosbított custodia honesta helyébe fogházat tegyen. Az államfogházbüntetést *Csemege* sem tudta mással indokolni, mint a »társadalmi fogalmakkal«, melyek a párbaj specialisálását követelik, mert »indoka legtöbbnyire a becsület.«² Ezzel szemben áll *Binding* szava: „Solange es mutige Schurken giebt, beiveist der Kampf nichts für die Ehre der Kämpfer.“³ A praemissa megdöltével pedig meg kell dölnie a hozzáfűzött következtetésnek: az államfogháznak is, mely nem az elítéltet, hanem rendszerint csak saját vagy hozzátartozóinak zsebet sújtja. Hogy a szabadságvesztésbüntetést *pénzbüntetéssel* toldjuk meg, mint az olasz, belga, portugál vagy svájci példa mutatja s miként azt nálunk is többen indítványozták, célravezetőnek alig tartom, mert a vagyonos »úri ember« ugyanazzal a grandezzaival fizetne, a melylyel a 48 előtti országgyűlésen a becsületsértési actio díját letették a ház asztalára, a vagyontalannak pedig az átváltoztatott pénzbüntetés csak mártíromságát öregbítené. A büntetéssel egyébként bárminő legyen is, hiába küzdünk a párbaj ellen, mert közhelylyé vált igazság, hogy társadalmi előítélet betegségét állami büntető rendszabálylyal orvosolni nem lehet.

¹ Így *Liszt* (Zeitschrift für die ges. Strafrw. X. 60.) és *Sonntag* (u. ott I. 512.) az államfogházat mai alakjában egészen el akarják törölni.

² *Low*: Anyaggyűjtemény II. 504—505.

³ *Grundriss* II. 24.

Nézetem szerint eltörlendő végül a btk. 299. §-a, mely arról az esetről intézkedik, melyben a párbajozó a párbaj szabályait megszegte. Hogy ily esetben a párbajról úgy sem lehet szó, az nyilvánvaló a párbaj fogalom meghatározásából, de képtelenség, hogy a törvény egy büntetendő cselekmény szabályairól beszéljen, oly szabályokról, melyek sehol sincsenek megírva. E szakaszt legjobban annak védője, Csemegi Károly ítélte el, midőn a btk. javaslatának képviselőházi tárgyalása alkalmával egész komolyan argumentált azoknak a btk.-be leendő felvétele ellen, s azt mondta: »hagyják uraim e codificatiót a lovagok, a gentleman-ek kezében; mi a jog emberei, előforduló esetekben tőlük nyerendünk felvilágosítást«. Ezzel elismerte — a mi egyébként amúgy sem kétes — hogy a párbaj szabályok egy osztálynak termékei, épp úgy, mint a camorra vagy maffia regolamentója. A btk. ellenben nem osztály törvény, hanem az állam minden polgárához szól, hogy jut tehát Bolgár Ferencz vagy Chateaufillard ahhoz, hogy a btk. 299. §-ának blankett részét tetszés szerinti oly tartalommal megtöltse, melyhez fontos jogkövetkezmények fűződnek.

Hasonlóan csalékony azoknak a reménye, a kik a *becsület védelmének fokozásától* várják a párbajok alkonyát. Nem újság, s úgy magam, mint mások, már ismételten reámutattak, hogy az egyszerű becsületsértés büntetése törvényünk szerint ki nem elégitő, s hogy a pénzbüntetéssel párhuzamosan szabadságvesztés büntetésre is van szükség. A párbaj védői számára azonban e hiány nem okul, csak ürügyül szolgál, mert a párbaj kényszer azon a meggyőződésen nyugszik, hogy a sértett köteles maga elégtételt venni s *nem szabad* az állam, a törvény és a bíróság védelmét elfogadnia. E mellett természetesen közömbös, hogy, minő az a védelem, melyet az állam nyújt. A ki gyávának tekinti a bíróságnál orvoslást kereső sértettet, a ki a párbajt mint választóvonalat a proletariátussal szemben fenn akarja tartani,² annak hiába sújtjuk a becsületsértést fogházzal vagy fegyházzal. A magyar és a német btk.-nek a becsületsértés és rágalmazásra vonatkozó rendelkezései mutatják, hogy mennyire tévedett *Tarde*,³ a ki a sajtó útján elkövetett diffamatio súlyo-

¹ Jogi Szemle V. 626. *Fayer*: Kézikönyv II. 125; *Finkey*: M. büntetőjog 547; *Balás*: Büntetőjogi reformtörekvések 51.

² *Rüts*: Die Duellfrage. Deutsche Revue, 1901. decz. 104.

³ *Etudes sociales et pénales* 82.

sabb megtorlásától, a valódiság bizonyításának egyes esetekben megengedésétől stb., szóval mind oly követelményektől remélte a párbaj megszűnését, melyeket törvényünk megvalósít, a nélkül természetesen, hogy a párbajok száma csökkenne.¹ A párbaj védelmezőinek őszintébb, tiszteletreméltóbb, de sajnos, számra nézve elenyésző része bevallja, hogy a párbajra nem a becsület kellő védelmének hiánya miatt van szükség, hanem azért, mert a becsület védelmére a törvényes eszközök egyáltalán alkalmatlanok. Ha a meggyőződés e lovagjainak az angol példát tartják szeme elé, úgy jobb ellenvetés híjján a becsület védelmének nemzeti fogalmára hivatkoznak. Hisz kétségtelen, hogy van ily furcsaság, mert míg pl. Cato, midőn arczul köpték, ezt letörölte, addig e sértést ma nálunk karddal kellene megtorolnia, Japánban harakirivel, Corsicán törrel, XIV. Lajos marsallbíróóságának ítélete szerint pedig talióval s az is valószínű, hogy Themistoclest, ki az ismeretes »üss meg, csak hallgass meg« szavakat kiejtette, az athéni tisztikaszinóból, a közép-európai katonai felfogás szerint ki kellett volna golyózni, mégis, nézetem szerint, nálunk kissé különös az angol analógia ellen tiltakozni. Hiszen Széchenyi István fellépése óta megszoktuk, hogy magunkat Angliához hasonlítsuk, a gentleman, a gentry angol szavak, sőt az angol király a magyar becsület legfőbb areopagjának: a Nemzeti Kaszinónak tiszteletbeli tagja. De ne legyünk igazságtalanok: mi csak az angol szavakat fogadtuk el, és megtöltöttük hazafias stílusú tartalommal. A gentleman nálunk nem becsületes, hanem csak párbajképes embert jelent, a gentry, melyben az u. n. gentleman található, nem jelenti a »lower nobility«-t a nemzet szellemi és gazdasági erejének letéteményesét, hanem jelent egy jól ruházkodó társaságot, melynek tagjai első találkozáskor tegeződnek, a minősítéshez nem kötött hivatalokat, ha egyébként megélni nem tudnak, elfoglalják, isznak, kártyáznak, szóval gyakorolják a középkori nemesség hibáit annak erényei nélkül úgy, hogy ma még fokozottabb mértékben igaz Széchenyi István szava: „*Noblesse kann man nicht mehr auf ungarisch mit nemes, nemesség ausdrücken, das Wort ist durch den ungarischen Adel verhunzt.*”² Ettől a gentrytól, ezektől a gentleman-ektől nem vehetjük rossz néven, ha a párbajt, mint rendi

¹ A párbaj miatt elsőfokúlag elítélt egyének évi átlagszáma 1881—85-ben 21, 1886—90-ben 71, 1891—95-ben 127, 1895—99-ben 233 volt, tehát nem is 20 év alatt megtízszereződött. Hány eset nem is került a bíróság elé.

² Grünwald: Az új Magyarország 352.

intézményt megőrizni óhajtják, s nem követhetik az angol társadalmat, melyben az úriember nem sért és ha sértett bocsánatot kér. A társadalmunkban félszeg szerepet játszó polgár, más szóval a bevándorlott német vagy zsidó természetesen örül, ha az uralkodó társadalmi osztály szokásait elsajátítva ahhoz rokonulhat. Részben ennek tulajdonítható, hogy pl. Németországban az 1887—1892. idő alatt párbaj miatt elítélt zsidók száma ötször akkora volt, mint a mennyi népesedési arányszámuknak megfelelné.

Kétségtelen egyébként, hogy az *utánzás* a párbajnál általában nagy szerepet játszik. Az érdeklődőnek *Aubry* az esetek hosszú sorával szolgál,¹ melyek mindannyian a *loi d'imitation* működéséről tesznek tanúságot. Még nagyobb szerepet játszik a *hiúság* s nagy igazság rejlik *Tarde* mondásában, hogy az emberek a karzat, még pedig főleg a hölgykarzat kedvéért verekszenek.² Ha túlzott is az állítás, hogy »la femme est une éponge de vieux préjugés«, úgy mégis hiszem, hogy a *nők* sokat tehetnének a párbaj ellenes mozgalomban. Egy női liga több célzt érne, mint a Löwenstein herczeg által alapított párbaj ellenes bizottság. Azokat, kik ma egy női mosoly kedvéért verekszenek, egy női gúnykaczaj talán még a nemverekedés heroismusára is képes volna reábírní. Még többet tehetnének azonban a *hírlapok*, melyek két irányban mozdítják elő a párbajt, a helyett, hogy akadályoznák. Előmozdítják a párbajok részletes leírásával; mi által megadják a lovagiasság szolgálai által ambitionált olcsó dicsőséget, de főleg előmozdítják a sértő nyilatkozatok közlésével, a mit a fokozatos sajtójogi felelősség elavult intézménye tesz lehetővé. Az egyén ethikai ereje ép úgy mint a gazdasági erő kétféle: vagyon és hitel, becsület és becsülés. A becsülés — már pedig ez a sérthető, nem pedig a becsület — mások véleménye az egyén értékéről, subjective — mint Schopenhauer mondja — a félelem e véleményétől. Minél tágabb körben nyilatkozik meg e vélemény, annál nagyobb a félelem. Hogy pedig a nyílttér a közönség polliceverso gondolkodása folytán nagyobb nyilvánosságot jelent, mint a lap bármely egyéb rovata, azt az e rovatban közölni szokott ártatlan üzleti hirdetések bizonyítják, melyek szinte komikus ellentétben állnak a szerkesztőnek³ alatt közölt pilátusi kézmosásával. Ez ellen pedig csak egy orvosság van: súlyos pénzbüntetés azon lap-tulajdonosok ellen, kik a becsületsértő nyilatkozatnak helyt adnak.

¹ *Seuffert*: Ergebnisse der Strafrechtspflege 1901. 21.

² La contagion du meurtre 1894. 182—191.

³ I. m. 61.

A párbaj, mint a becsület védelmének eszköze a becsület fogalmának részint öntudatlan, részint szándékos félreértésén sarkallik. Ne tessék ez állítást is félreérteni, nem azt kifogásolom, hogy a párbajozó urak nem ismerik a becsület Köstlin, Binding vagy Liszt-féle definitióját, hanem csak azt, hogy nem tudnak — magyarul. A német csak az Ehre szót ismeri, a magyar a becsület mellett a becsülést is, a mi a gondolkozó embert önként rávezetheti a két kifejezés fogalmi különbségére s arra, hogy a párbaj és becsületsértésnél voltaképp csak az utóbbi jöhet szóba. A becsület: az ember belső értéke szent és sértetlen, nemcsak jogilag, de valóságban is. Nincs oly rágalom, oly meggyalázó cselekedet, mely a becsületen képes volna csorbát ütni s a becsületsértés nem a becsületnek, hanem a *becsület tiszteletben tartására irányuló szándéknak* megsértése, a *becsülésnek* megtagadása. *Binding* szavai, melyekkel a becsület fogalmának végzetes tévmagyarozatát illusztrálja sokkal igazabbak, semhogy érvényük csak a németekre volna korlátozva: »Es hat der Staatsmann — mondja Binding (i. m. 34.) — gegen den unser Dank nie erblassen wird, das stolze Wort gesagt: *Die Deutschen fürchten Gott und sonst niemand! Er hat dabei eins vergessen: des Deutschen ewige Angst, seine Ehre könne ihm jeden Augenblick von jedem frivolen Gesellen geraubt werden, seine bebende Sorge, sie sei vielleicht schon durch das Naserümpfen oder das spöttische Wort eines Laffen in die Brüche gegangen. Wen diese Angst schütteln kann, der darbt der Gewissheit seines Wertes.*« A becsületet csak annak alanya sértheti; a rágalom vagy gyalázás sohasem s így a jogtárgy melyet a sértő támad: az egyéni becsület következményeként jelentkező forgalmi érték, a jó *hírnév*. Ezt pedig csak a bírói ítélet állíthatja helyre, a gyalázó és rágalmazó sohasem. Valóban különös, hogy épen a lovagias erkölcs védőinek sohasem jutott eszébe, annak a felfogásnak perverzítése, mely a hírnév reparatóióját a rágalmazóra tehát eo ipso becsstelen egyénre bizza. Hiszen a párbaj, melyet a sértett a rosszsziszemű sértővel vív, nem az előbbit, hanem az utóbbit rehabilitálja. Hogy ez az egyszerű igazság a közvéleményben figyelmen kívül marad, az csak annak bizonyosságául szolgál: mily mélyen vert a köztudatban gyökeret a becsületre vonatkozó fogalmi tévedés, melyet csak nemzedékek helyes irányban való nevelése lesz képes helyreigazítani. Szülőknek gyermekeikbe, tanítóknak s tanároknak növendékeikbe kötelessége volna beoltani, hogy a becsületének ép úgy, mint szeren-

cséjének mindenki maga a kovácsa, hogy a becsületnek vérrel való lemosása agyvelőtlen emberek üres frázisa, a mit kritika nélkül örökölték át abból a korból, melyben a becsülés mértéke az egyéni bátorság volt. Ma a kultúrnépeknél a becsületes munka a mérték s szomorú ország volna az, melyben egy párbajt visszautasító Virchow-ot nem becsülnének többre a párbajozó Junkerek ezreinél.

Az eddig javasolt orvosszerek csak a talaj előkészítésére alkalmasak, melyen a párbaj ellenes akció felépülhet. Ennek kiinduló pontját azonban ugyanott kell keresnünk, hol azt Angliában láttuk, t. i. a *hadseregben* s a társadalom *vezető elemeinél*, melyeket az önálló gondolkodásra képtelenek tömege követni szokott, mert hisz azzal, hogy pl. a demokratikus elemeket a párbaj ellenes mozgalom számára sikerül megnyerni, csak azt érzük el, a mit a rendiség is óhajt: a párbajnak mint rendi intézménynek fentartását. Belátom, hogy a katonai álláspont e kérdésben kényes, nem csak azért, mert minden kő, melyet a hadsereg köréből a párbajra dobnak, visszahull a háborúra (és hiába mondja Löwenstein herczeg, hogy »Mit Gott für König und Vaterland zu kämpfen ist etwas völlig andres, als gegen Gewissen und Gesetz Bache zu nehmen an dem Beleidiger«) — hanem mert katonai szempontból a bátorság tényleg erény, holott a polgári tudomány szerint csak fiziológiai tulajdonság, mely csak ahhoz tudható be érdemnek, ha közcéllok szolgálatába áll. És mégis el kell ismernünk, hogy az első komoly lépés a párbaj megszüntetésére abban a közös hadügyminiszteri rendeletben történt, melyet a Pester Lloyd decz. 14-iki esti lapja ismertetett, mely a tiszteket önuralomra oktatja, a párbajt megelőzőleg büntető illetőleg becsületügyi eljárást, kisebb sértés esetén bocsánatkérést s annak elfogadását teszi kötelezővé. Nagyon kívánatos volna, ha a polgári hatóságok alárendelt tisztviselőikhez hasonló rendeletet bocsátának ki és azt komolyan is vennék. Hogy a párbaj becsületbíróságokkal miként pótolassék, azt megállapítani a társadalmi autonómiának (egyletek, kaszinók stb.) feladata. Annyi bizonyos, hogy a becsületbíróság ítélete kizárná a képtelenséget, a mit a párbaj lehetővé tesz, hogy pl. rágalmazás esetén a rágalmazó és rágalmazott a párbaj után egyaránt a szeplőtlenység fényében tündököl s a puskapor füstje jótékony homályba burkolja a rágalmat.

Tévhit az, hogy Magyarországon a párbaj nehezebben irtható ki, mint másutt, mert gyökerei messzebb nyúlnak vissza a történetében.¹ Hogy a XVI. században a párviadal már isme-

¹ Így Kenedi Géza: Jogtud. Közi. 1901. decz. 20. sz.

retes volt, ez mitsem bizonyít azzal a ténynyel szemben, hogy a XIX. század első felében, mint *Fayer* mondja:¹ »a párbajbetegség Magyarországot nem igen zaklatta«, a mit Grünwald is megerősít² azzal, hogy »a becsületbeli sérelmeket nem párbajjal intézték el s a lovagias elégtétel követelése s adása alig volt ismeretes.« Mindennél erősebb bizonyság a szóban forgó kor emberének: Széchenyinek szava, a ki részint, mint volt katona ragaszkodott a párbajhoz, részint a keleties tespedésből vélte a párbaj által felrázhatni a nemességet. Azonban szerinte is: »A párbaj ezen malum necessarium vagy helyesebben mondva, ezen nem megvetendő társasági javítmány, hasonlóan sokkal előbb vált divatszerűvé Európa civilizált népei között, mint nálunk, hol még csak kevéssel ezelőtt magam is *ismerek nem egy vitéz embert és született katonát*, ki nem látszott különös vonzalommal viseltetni a párbaj iránt s hol, ha az igazat meg akarjuk vallani, még most is mutatkoznak itt ott olyféle symptomák, mikből . . . antilovagias számítás vigyorog ki.«³ Még kevésbé volt gyakori a párbaj a szabadságharcz idejében, midőn nagy czélok foglalkoztatták a társadalmat. A párbaj a szellemi hanyatlás s a nemzeti erőtlenség korának gyümölcse. A párbajnak, a társadalmi milieu ez istenségének, az önkényuralkodó molochnak bálványozói azt állítják, hogy a párbajra szükség van, mert a közerkölcs öre, a durvaság levezető csatornája.⁴ Kétségtelen, hogy a büntetendő cselekményekből származhatik haszon,⁵ de a párbajból aligha. Az a közerkölcs, melyet a kivont kard és a töltött pisztoly folytonos ostromállapotban tart, férges és nem érdemes a védelemre, s ki áll jól arról, hogy azok, a kik kivont karddal örködnek a nemzeti

¹ A 43-as jav. anyaggy. I. 177.

² I. m. 353.

³ Politikai programmtöred. 79.

⁴ E szempontból is híve volt *Széchenyi* a párbajnak, mondván (Néhány szó a lóverseny körül, 238.): „Faragatlan, de félénk embernek megint semmi nem lehet kényelmesb, mint elhatározottan kettőst soha nem vívni, mert így büntetlen játszhatja a gorombának szerepét. . .” Csak azt felejtette el a legnagyobb magyar, a mit Byron mond Don Juanban (Canto IV. 41.):

It has a strange quick jar upon the ear

That cocking of a pistol . . .

But after being fired at once or twice

The ear becomes more irish and less nice.

⁵ Ezt érdekesen bizonyítja *Lombroso*: *Funzione sociale del delitto* és *Le crime, causes et remédes*, *Grasserie Principes sociol. de la criminologie* című munkájában.

erkölcs mellett jobbak, mint azok, a kiket őriznek. Hogy a durvaságnak ellenszere a párbaj, ép úgy miként a női kriminalitásnak levezető csatornája a prostitutio, azt nem tagadom, de a becsületes és őszinte durvaság legalább természetes reflex, egészséges emberi productum, míg a párbaj mesterséges torzszülötte a modern társadalmi formák és a középkori gondolkodás párosodásának. Ezzel pedig szemben áll a párbaj ellenes mozgalomnak az a corollariuma, mely a társadalmi érintkezés finomítását, az egyén önkorlátozását és becsületességét követeli. A ki a párbaj ellen küzd, annak egyben a belső előkelőség, az érzület, gondolkodás és cselekvés nemességeért, a modor finomságáért is harcolnia kell. Angliában nincs párbaj, de az sem szokásos, hogy kaszinói vendéglőkben gyanútlanul ülő vendégeket, ha azok pl. a nem kedvelt írlandi fajtából valók, végig fixírozzanak vagy azok feleségeit ok nélkül inzultálják, aminthogy sohase hallottam még a legconservativebb időkben sem, hogy a Home-Office-nek Under-Secretary-je a »Hundred Irishmen in a row« dalamos nemzeti induló mellett mulatott volna. Társadalmi tisztesség, neveltség és illem nélkül nem képzelhető párbajellenes mozgalom. Ebből a szempontból is örömdetes tény az említett katonai rendelet, épúgy, mint a hogy örömmel üdvözljük a párbaj ellen irányuló egyházi mozgalmat. A kiinduló pontok különbözőek. A vallás emberei azért küzdenek a párbaj ellen, mert az isteni tilalmat sértő bűn, mi azért, mert a társadalom rendje elleni büntetendő cselekmény, de célunk közös és rossz kertész volna, a ki nem szeretné a virágot, mely más kertjében termett. Nem hiszem, hogy érvekkal sokra mennénk egy oly kérdésben, mely az életfelfogással áll kapcsolatban. A társadalmi reformok nem az íróasztalon készülnek s távol áll tőlem a Simplicissimus-beli tudós naivitása, a ki zimankós téli időben egy elrongyolt kéregető családdal találkozáván, így szól magához: »O wie tief trift mich der stille Vorwurf dieser Armen, weil ich fauler Schlingel mein grosses Werk »Rationelle Socialreform oder die Aufhebung der Armut« immer noch nicht vollendet habe!« Soraim sem fognak senkit meggyőzni, a ki már eddig is nem volt meggyőződve, hanem csak saját meggyőződéséről tesznek tanúságot s mégis ha mindenki, a ki a párbaj ellen írt, helyt állna szavának, úgy a párbajjal ma már csak a felállítandó szociális múzeum régiségtárában találkozánk.

Vámbéry Rusztem.